

УДК 33.338.842
© 2017

А.А. СУСКА,
кандидат економічних наук,
член-кор. АЕН України

Харківський національний
технічний університет
сільського господарства
імені Петра Василенка, Україна
E-mail: n.suscka@gmail.com
вул. Алчевського, 44, м. Харків

ОБҐРУНТУВАННЯ УМОВ ТА СТРАТЕГІЙ ДОСЯГНЕННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ РІВНОВАГИ РИНКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНИХ ПОСЛУГ ЛІСУ

Досліджується стан інституціональної рівноваги ринку соціально-екологічних послуг лісу як такий, що підвищує ефективність функціонування еколого-економічної системи. Проводиться прогнозування і аналіз типових станів її інституціональної нерівноваги, яка виникає тоді, коли введення нових формальних інститутів зустрічає значний опір з боку неформальних. Визначаються і обґрунтовуються економічні умови, які дозволять трансформувати інститути еколого-економічної системи до стану інституціональної рівноваги – важливого фактора ефективності функціонування економічної системи.

Ключові слова: формальні інститути; неформальні інститути; інституціональне середовище; інституціональна рівновага; інституціональні трансакції; ринок соціально-екологічних послуг, стратегій розвитку.

Постановка проблеми. Здійснення задоволення потреб людини в соціально-екологічних корисностях лісу можливе через формування в загальній системі лісгосподарування ринку соціально-екологічних послуг, що обумовлює необхідність розвитку регуляторів і регуляторних механізмів економіки лісової галузі в напрямку інституціоналізації такої економічної системи.

Важливим завданням інституціоналізації соціально-економічних відносин у будь-якій галузі економіки є встановлення певних правил поведінки і взаємодії суб'єктів економічних відносин.

Суттєвими результатами процесу інституціоналізації в умовах становлення в Україні соціально-орієнтованої ринкової економіки може бути формування інститутів, які визначають правила та характер взаємодії економічних і соціальних агентів у процесі формування економічної системи в умовах ринко-

вого середовища, зокрема ринку соціально-екологічних послуг. Інститути економічної системи, надаючи інституціональні послуги, дозволяють підвищити рівень визначеності зовнішнього середовища, зменшити витрати на пошук і опрацювання інформації, тобто зменшити витрати на обслуговування процесу передачі прав власності на товар – трансакційні витрати. Ефективність функціонування системи інституціонального забезпечення залежить від ступеня узгодження формальних та неформальних інститутів, що в інституціональній теорії визначається як інституціональна рівновага.

Становлення ринку соціально-екологічних послуг лісу, як нової еколого-економічної системи лісового сектору економіки України, відбувається в складному інституціональному середовищі, що несе в собі низку протиріч між економічними інтересами, які підтримуються існуючими фор-

мальними інститутами, і соціально-екологічними інтересами, з боку яких виступає більшість неформальних інститутів. Глибина конфлікту між формальною та неформальною складовими інституцій визначає ступінь інституціональної нерівноваги, збільшує величину трансакційних витрат і зменшує ефективність функціонування такої еколого-економічної системи. Тобто існує проблема інституціоналізації ринку соціально-екологічних послуг лісу, яка полягає у відсутності достатніх наукових досліджень щодо умов і стратегій досягнення інституціональної рівноваги еколого-економічних систем, зокрема ринку соціально-екологічних послуг лісу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відома значна кількість досліджень щодо рішення проблеми набуття економічною системою стану інституціональної рівноваги.

На думку Д. Норта, інституційна рівновага – це такий стан, коли за даним співвідношенням сил гравців і даним набором контрактних відносин, що формують економічний обмін, жоден з гравців не вважає для себе вигідним витратити ресурси на реструктуризацію домовленостей [1]. Таке трактування дозволяє визнавати інституціональну рівновагу як динамічний стан, який може та повинен розвиватися залежно від еволюції інтересів економічних суб'єктів.

Одночасно Д. Норт стверджував, що в історії є багато прикладів стагнації економіки внаслідок недосконалих інститутів [2]. Тобто інституціональні зміни можуть зустрічати певний опір з причини небажання економічних суб'єктів брати на себе додаткові трансформаційні витрати, які супроводжують такі зміни, або небажання деяких із суб'єктів втрачати часткові особисті переваги, які дає їм інституціональна ситуація.

Р. Акселрод визначав, що еволюційний підхід до інституціональних змін більше прийнятний до неформальних інститутів. Розвиток формальних інститутів і механізмів їх закріплення в значній мірі запроваджується шляхом втручання держави [3].

У роботах Д. Бромлеу інституціональні зміни визначаються як інституціональні трансакції, що являють собою необхідні дії,

які спрямовані на формування нових інституціональних кордонів [4].

Базовим рівнем інституціональної системи, підкреслював Олівер Уільямсон, є неформальні інститути, які в більшості випадків розглядаються як екзогенна величина. Того ж часу попит економічних суб'єктів можуть задовольняти формальні інститути, введення яких буде підставою викликати зміни неформальних інститутів [5]. І особливості становлення ринкових можливо розглядати як типи поведінки та інститути, які задовольняють певні потреби людини [6].

Із погляду Р. Гейнера, результатом інституціональних змін є набуття економічною системою стану інституціональної рівноваги. Проте інституціональні зміни в більшості ситуацій викликають значний опір, гальмують процес, який міг би здійснитися миттєво. Інституціональні трансакції, як правило, проходять дискретно, за набуття певних економічних і соціальних умов [7].

Брайан Артур наголошував, що опір інституціональним змінам може бути як з боку неформальних, так і з боку формальних інститутів, що з кожним новим випадком значно збільшує витрати на такі зміни і затримує процес [8].

Тамбовцев В. зазначав, що інституціональний ринок може набутися стану інституціональної рівноваги тільки у випадку, якщо величина попиту на інституціональні послуги дорівнюватиме величині їх пропозицій [9].

У реальній ситуації значна частина дій економічних агентів визначається неформальними правилами, неформальними інститутами, які часто існують або виникають незалежно від формального середовища і в багатьох випадках мотивують розвиток всієї інституціональної системи. Це дає підставу стверджувати те, що інституціональна рівновага – це такий стан, коли ринок формальних інститутів знаходиться в рівновазі і відсутні суттєві протиріччя між формальними і неформальними інститутами [10].

За дослідженням С. Маколея, значна частина конфліктів, які виникають між економічними агентами під час укладання комерційних контрактів, пов'язана з відсутністю єдиного, зрозумілого і певним чином задо-

вольняючого більшість суб'єктів алгоритму дій у разі передачі прав власності на товар. Деякі суб'єкти економічної системи вважають більш доцільним вирішувати конфлікти в приватному порядку, не звертаючись до формальних процедур і тим більш витратити ресурси на вдосконалення цих процедур [11].

Метою нашого дослідження було обґрунтування економічних умов та стратегій розвитку системи інституціонального забезпечення ринку соціально-екологічних послуг лісу до стану інституціональної рівноваги. У ході досягнення мети потрібно було дослідити можливі інституціональні стани ринку соціально-екологічних послуг лісу; провести аналіз можливих причин та факторів, які формують певне інституціональне середовище еколого-економічної системи; визначити необхідні економічні умови розвитку інституціонального середовища до стану інституціональної рівноваги; запропонувати і обґрунтувати стратегії розвитку інституціонального середовища.

Викладення основного матеріалу досліджень. Труднощі становлення ринку соціально-екологічних послуг лісу полягають у відсутності стабільних, зрозумілих, більш-менш прийнятних для всіх економічних і соціальних суб'єктів інституціональних рамок. Така ситуація ускладнює координацію їх дій та не дозволяє забезпечити ефективність функціонування еколого-економічної системи. Перспективи становлення ринку соціально-екологічних послуг лісу здебільшого визначаються рішенням проблеми досягнення інституціональної рівноваги як важливої умови загальної економічної рівноваги, що визначає актуальність наряду досліджень.

У класичних характеристиках ринку "рівновага" визначається як оптимальний баланс між попитом і пропозицією. Інститути економічної системи генерують відповідний товар – інституціональні послуги, що обслуговують найбільш важливий сегмент ринкових відносин, такий, як передача (набуття) прав власності на товар, який є об'єктом ринку. Обслуговування процесу передачі прав власності вимагає певних витрат (трансакційні витрати), що можуть бути значно зменшені

ефективними системами інституціонального забезпечення.

Попит на інституціональні послуги визначається корисністю інститутів, тобто здатністю інститутів максимально зменшити трансакційні витрати, пропозиції на інституціональному ринку формуються залежно від витратності процесу формування того чи іншого інституту (інституціональні трансакції). Найбільш ефективним інституціональним станом для економічної системи є стан інституціональної рівноваги, який задовольняє інтереси суб'єктів ринку на прийнятному рівні витрат за інституціональні послуги.

Формування ринку соціально-екологічних послуг лісу, як чогось нового, що може викликати зміни старих устоїв ведення господарювання в лісовому секторі економіки, значно загосрити опір тих, кому вигідні старі порядки. Ставлення до лісових ресурсів, у першу чергу до його соціально-екологічної складової, як до загальнонародного безкоштовного блага, стало однією з причин функціонування нелегальної, тіньової економіки, яка свідомо, з вигодою тільки для себе, а не для суспільства в цілому, встановила неформальні правила, неформальні інститути, які наближаються до норми поведінки значної кількості економічних суб'єктів. Ринок соціально-екологічних послуг лісу може ефективно функціонувати на благо всього народу тільки за умов відбору ефективних інститутів (загальних правил поведінки), які можуть забезпечити задоволення потреб усього суспільства, природи і економіки в соціально-екологічних корисностях лісу. Інституціональна система може давати певний економічний ефект за умов інституціональної рівноваги [12].

У визначенні інституційної рівноваги, як відсутності протиріч між неформальними та формальними правилами дій, можливі декілька станів інституційної нерівноваги, що вимагають певних стратегій розвитку інституційного середовища до набуття ним стану інституційної рівноваги.

Типовою ситуацією інституціональної нерівноваги на ринку соціально-екологічних послуг лісу є введення нових формальних інститутів, тобто розвиток стану інституці-

онального середовища до положення інституціональної рівноваги зустрічає сильний опір з боку неформальних (ситуація опору розвитку неформальними інститутами – C_{ORNF}). Це зумовлено глибоким укоріненням у суспільстві неформальних норм поведінки відносно лісу. Передусім, підкреслимо, у свідомості значної частини суспільства панує впевненість, що соціально-екологічні користності лісу – це безкоштовні дари природи, і введення певних формальних рамок, у тому числі й капіталізація соціально-екологічних користностей лісу шляхом становлення формальних правил, може призвести до певного економічного дисбалансу, коли одні будуть платити за товар, а інші використовувати ці блага безкоштовно. За значної глибини таких протиріч досягти інституціональної рівноваги шляхом революційного введення державою формальних правил неможливо. Стратегія досягнення інституціональної рівноваги в такій ситуації повинна базуватися на принципі еволюційного пристосування формальних інститутів до існуючих неформальних обмежень. Аргументом переведення неформальних обмежень буде те, що введення формальних норм може дати економічним агентам більші вигоди за рахунок зниження трансакційних витрат (ΔTB), ніж витрати, які пов'язані з введенням і використанням формальних правил. Економічні агенти, які зацікавлені в тому чи іншому інституті, мають сплатити певні кошти за формування цього інституту ($\tilde{N}_o$), а також бути готовими сплачувати за його використання ($\tilde{N}_a$). Тобто загальна ціна розвитку чи становлення нового інституту (P) складатиме

$$D = \tilde{N}_o + \tilde{N}_a.$$

Економічно обґрунтованою умовою такого процесу є

$$\Delta \hat{O} \hat{A} \geq D.$$

Ситуація опору розвитку формальними інститутами (C_{ORNF}) інституціональної нерівноваги може генеруватися тим, що формальні інститути не змінюються зі зміною неформальних інститутів. Для соціально-екологічної складової лісових ресурсів – це найбільш характерна ситуація натеper. Деформація потреб суспільства в лісових благах екологічного характеру вимагає зміни багатьох законів щодо політичного і правового під-

тримання концепції сталого природокористування. Інституціональна рівновага в такій ситуації може визначатися як

$$D_{ORF} = S_{IF} + S_{INT},$$

де D_{ORF} – попит на інститути в ситуації опору розвитку формальних інститутів;

S_{IF}, S_{INT} – пропозиції відповідно формальних та неформальних, тіньових інститутів.

Економічну ефективність такої інституціональної рівноваги ($E_{C_{ORF}}$) розраховують за формулою

$$E_{C_{ORF}} = \Delta TB_{IF} + (\Delta TB_{INT} - P_Z),$$

де ΔTB_{IF} – величина економії трансакційних витрат за рахунок використання послуг формального сектору інституціонального середовища;

ΔTB_{INT} – те саме, послуг неформального, тіньового сектору інституціонального середовища;

P_Z – ціна ризику штрафних санкцій.

Стратегія на рівень інституціональної рівноваги полягає у введення в інституційне середовище ефективних координаційних інститутів, які повинні формувати середовище, коли вигоди від тіньових неформальних інститутів будуть менші, ніж величина можливих штрафних санкцій, тобто економічно обґрунтованою умовою розвитку є

$$D_Z \geq \Delta \hat{O} \hat{A}_{INT}.$$

Для ринку соціально-екологічних послуг лісу, що тільки формуються в лісовому секторі економіки України, характерний такий вид інституціональної нерівноваги, коли набуття інституціональної рівноваги відбувається шляхом адекватного розвитку формальних і неформальних інститутів (ситуація – $\tilde{N}_{ARFNF}$). Економічні агенти зацікавлені в тому, щоб неформальні правила, які довели свою ефективність у регулюванні відносин під час використання лісових ресурсів протягом тривалого часу, перетворилися на формальні. Економічною умовою реалізації такого процесу є порівняння економічних вигід, які дає досліджувана трансформація (EB_{FFI}), і витрат щодо надання неформальним правилам формального статусу (інституціональні трансакції або витрати на формування формальних інститутів – TB_{FFI}). А саме: економічно необхідною умовою цього процесу є

$$EB_{FFI} \geq TB_{FFI}.$$

Для реалізації стратегії такого процесу повинні здійснюватися зміни сприйняття економічними і соціальними агентами ринку соціально-екологічних послуг лісу щодо відносних вигод та витрат таких інституціональних трансакцій. Дані зміни потребують певного часу і є реакцією на негативне явище, тобто на погіршення стабільності чи безпечності контрактної діяльності у зв'язку з недостатністю формальних координаційних інститутів.

У подальшому для реалізації концептуальних основ становлення і функціонування ринку соціально-екологічних послуг лісу можливий стан, коли між формальними і неформальними інститутами встановлена пев-

на інституціональна рівновага, а саме: певний час формальні і неформальні інститути не змінюються (ситуація інституціональної рівноваги, інституціонального балансу – $\tilde{N}_{2i}$). Економічною умовою такого стану є те, що інституціональні трансакції потребують більше витрат, ніж ті вигоди, які можуть отримувати економічні агенти від інституціонального розвитку,

$$TB_{FFI} \geq EB_{FFI}.$$

Даний стан інституціональної рівноваги в умовах швидкоплинного зовнішнього середовища досить гіпотетичний і вимагає стратегії стабілізації, що полягає у взаємних компромісах під час вирішення питань і реалізації контрактів.

Висновки

Проведені дослідження дозволяють визначити і обґрунтувати:

- особливості інституціональних процесів при становленні ринку соціально-екологічних послуг лісу, що полягають в капіталізації соціально-екологічних користностей лісу як загальнонародного блага;
- спрогнозувати і оцінити можливі стани інституціонального середовища еколого-економічної системи, які визначаються рівнем взаємоузгодженості формальних і неформальних інститутів;
- розкрити економічні умови розвитку інституціонального середовища, які визначаються

порівнянням економічних вигод із витратністю інституціональних трансакцій;

- запропонувати стратегії досягнення інституціональним середовищем ринку соціально-екологічних послуг лісу рівня інституціональної рівноваги, які визначають напрями розвитку інституціонального середовища до стану інституціональної рівноваги.

Проведені дослідження висвітлюють перспективи і можливості формування ефективної системи інституціонального забезпечення ринку соціально-екологічних послуг лісу.

Бібліографія

1. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт. – М.: Начала, 1997. – 412 с.
2. Норт Д. Институциональные изменения, рамки анализа / Д. Норт. – М.: Вопросы экономики, М., 1997. – № 3. – С. 6–17.
3. Axelrod R. An Evolutionary Approach to Norms / R. Axelrod // American Political Science Review. – 1986. – 80.4. – P. 1095–1111.
4. Bromley D.W. Economic Interests and Institutions. The Conceptual Foundations of Public Policy / D.W. Bromley. – New York: Basil Blackwell, 1989. – 274 p.
5. Williamson O.E. Institutional Economics, Taking Stock Looking Ahead / O.E. Williamson // Journal of Economic Literature. – 2000. – 38(3) – P. 595–613.
6. Энциклопедия рыночной экономики. – М.: Экономика, 1992. – 1132 с.
7. Heiner R. The Origin of Predictable Behavior / R. Heiner // American Economic Review. – 1983. – 73.4. – P. 560–595.
8. Arthur B. Competing Technologies Increasing Returns and Lock – In by Historical Events / B. Arthur // Economic Journal. – 1989. – 99(394). – P. 116–131.
9. Тамбовцев В. Институциональное равновесие как механизм институциональных изменений / В. Тамбовцев. – М.: Общественные науки и современность, 2000. – № 5. – С. 25–38.
10. Валевиц Ю. Рынок институтов и условия его равновесия / Ю. Валевиц. – Минск: БГУ, 2014. – 312 с.
11. Macouley S. Non – contractual Relations in Business A Preliminary Study / S. Macouley // American Sociological Review, 1963. – P. 55–76.
12. Суска А.А. Дослідження інституційної рівноваги ринку соціально-екологічних послуг лісу: умови і стратегії розвитку / А.А. Суска // Технологічний аудит та резерви виробництва. – 2017. № 3/5(35). – С. 26–31.